

МОНЕТНО СЪКРОВИЩЕ (XIV В.) ОТ СЕЛО КАРЛУКОВО, ЛУКОВИТСКО

Владимир Пенчев

През 1923 г., в тогавашния Народен музей в София, постъпва едно твърде значително съкровище със сребърни монети от XIV в., произхождащо от землището на добре известното село Карлуково, Луковитско. За съжаление, в бюлетина за откриваните на територията на България колективни монетни находки, издаван по онова време в ИБАИ, не е публикувана никаква информация за времето и обстоятелствата на намирането на това съкровище. Понастоящем, в нумизматичния фонд на АИМ при БАН – София, под инвентарни номера LXIII – 1923 и LXIV – 1923, се съхраняват общо 571 сребърни монети от въпросното съкровище¹. От тях, 569 екземпляра са на цар Иван Александър със сина му Михаил Асен и 2 екземпляра са малкомодулни имитации на венециански матапани, сечени през XIV в.

Описанието на състава на съкровището е както следва:

**Иван Александър с Михаил Асен,
сребърни аспри – общо 569 броя.**

Асприте от типа “Иван Александър с Михаил Асен” са II тип на сребърните монети на цар Иван Александър². Неговото описание е следното:

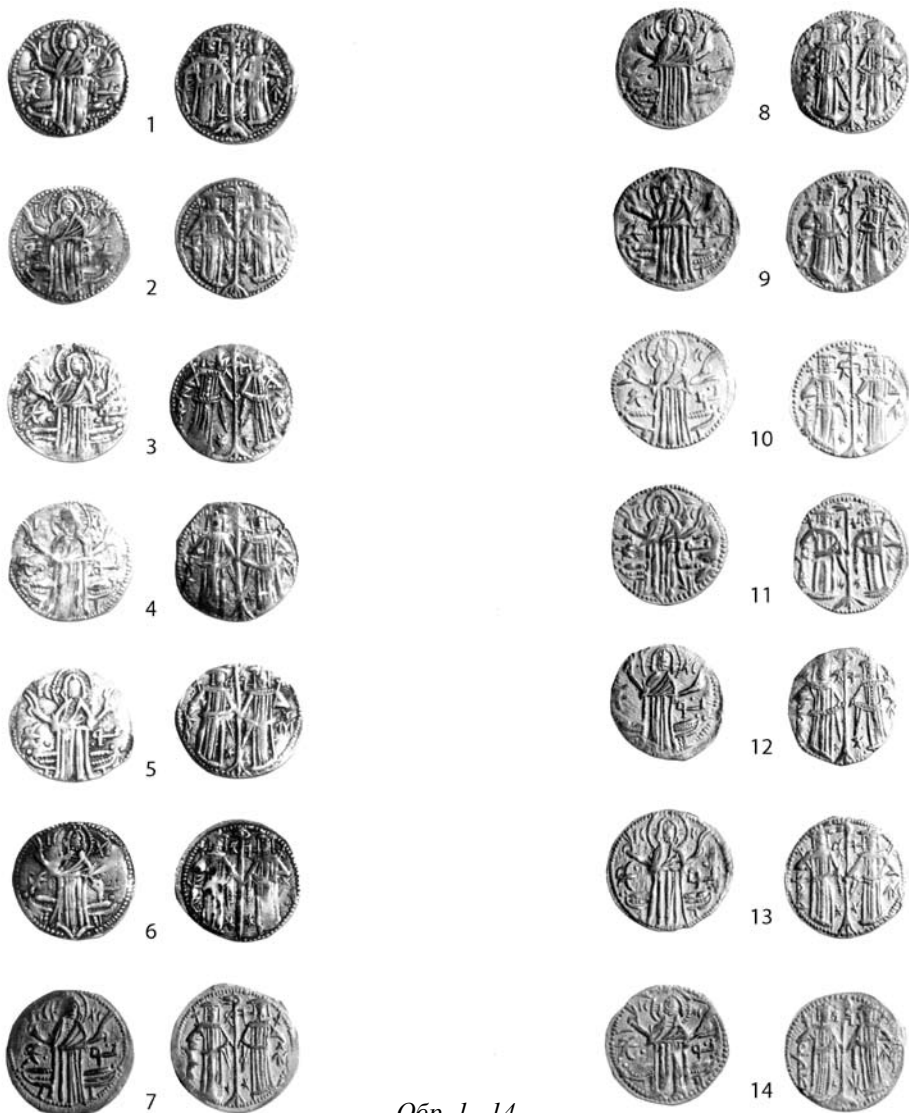
Лице: IC/XC. Христос, с дълги коси, брада и мустаци, с нимб, туника и мантия, прав, насреща. Двете му ръце са разперени встрани за благославия. Зад гърба му има престол без облегало. Вляво от изображението е изписан монограм на името Александър, а вдясно – монограм на титлата цар.

Опако: Изображение: Царят (вляво) и синът му (вдясно), прави, насреща, държащи помежду си знаме с дълга дръжка. Долу, от двете страни на дръжката, има по една многолъчна звезда. И двамата владетели са със стемни, сакоси с маниакиони и лороси. Всеки от тях държи по един скиптър с кръст.

Надписи: Горے, вляво от дръжката на знамето, е изписан монограмът на името Александър, а вдясно – монограмът на титлата цар. Долу, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан монограм на думата благоверен. Вдясно от фигурата на Михаил Асен, е изписан монограм на името Михаил.

**Вариант А³ – 60 броя
(Обр. 1–28)**

Монограмът на титлата цар, вдясно от изображението на Христос върху лицевата страна, е изписан в

Обр. 1.–14.

негативна форма. Монограмът на титлата цар, горе, вдясно от дръжката на знамето, върху обратната страна, също е изписан в негативна форма. Върху opakото, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан усложнен монограм на думата благоверен (табл. I, 1 или табл. I, 2) или варианти.

Вдясно от фигурата на Михаил Асен е изписан усложнен монограм на името Михаил (табл. II, 1).

Екземплярите от вариант А се отличават с по-добър стил на своите изображения и надписи, от този на екземплярите от останалите варианти на монетния тип “Иван Александър с

15

22

16

23

17

24

18

25

19

26

20

27

21

28

Обр. 15.–28.

Михаил Асен”, влизащи в състава на публикуваното тук съкровище. Голяма част от монетите от вариант А са с вторично орязани периферии. Един екземпляр (Обр. 28) е пробит, за да бъде използван като накит.

Диаметрите варират между 18–20 мм.

Тегла: 1,11 г. – 1 брой

1,12 г. – 1 брой

1,13 г. – 1 брой

1,14 г. – 1 брой

1,15 г. – 1 брой
1,16 г. – 1 брой
1,20 г. – 1 брой
1,22 г. – 1 брой
1,23 г. – 1 брой
1,27 г. – 3 броя
1,28 г. – 1 брой
1,29 г. – 1 брой
1,30 г. – 1 брой
1,31 г. – 2 броя
1,32 г. – 1 брой
1,33 г. – 2 броя
1,34 г. – 1 брой
1,35 г. – 2 броя
1,36 г. – 2 броя
1,37 г. – 5 броя
1,40 г. – 1 брой
1,41 г. – 1 брой
1,42 г. – 1 брой
1,43 г. – 1 брой
1,44 г. – 2 броя
1,45 г. – 3 броя
1,46 г. – 1 брой
1,47 г. – 2 броя
1,50 г. – 1 брой
1,53 г. – 2 броя
1,54 г. – 2 броя
1,55 г. – 1 брой
1,56 г. – 1 брой
1,57 г. – 1 брой
1,58 г. – 1 брой
1,59 г. – 1 брой
1,61 г. – 1 брой
1,62 г. – 2 броя
1,63 г. – 1 брой
1,64 г. – 1 брой
1,65 г. – 1 брой
1,68 г. – 1 брой
1,70 г. – 1 брой

Вариант Б⁴ – общо 151 броя

Монограмът на титлата цар, вдясно от изображението на Христос върху лицевата страна, е изписан в негативна форма. Монограмът на титлата цар, горе, вдясно от дръжката на знамето, върху обратната страна, също е изписан в негативна форма. Върху opakото, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан опростен монограм на думата благоверен (табл. I, 3) или негови варианти. Вдясно от фигурата на Михаил Асен е изписан монограм на името Михаил (табл. II, 1 или табл. II, 2). При някои екземпляри перифериите са вторично орязани.

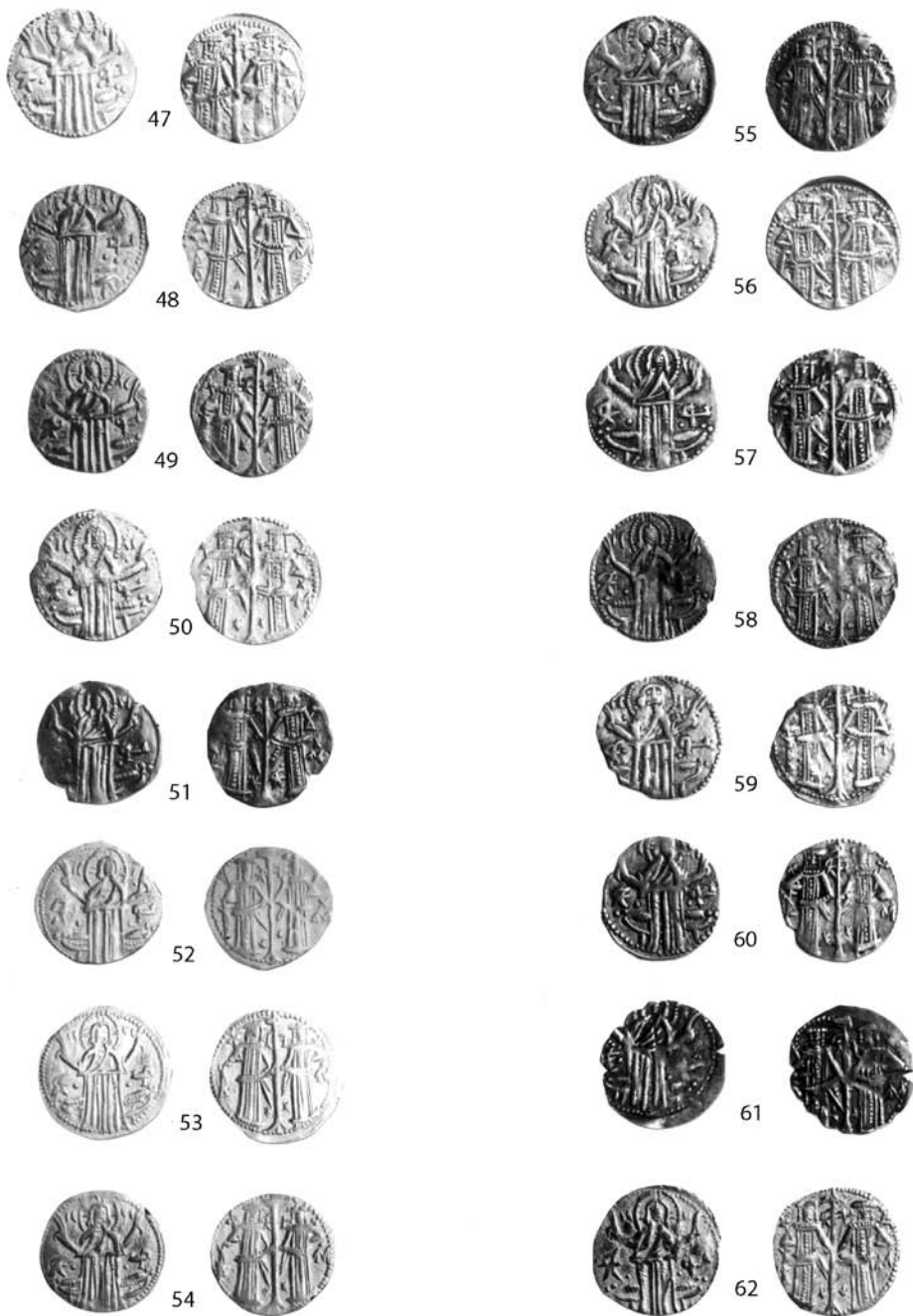
Подвариант на вариант Б, с монограм на името Михаил (табл. II, 1) – 90 броя (Обр. 29–54)

Диаметрите варират между 18–21 мм.

Тегла: 1,16 г. – 1 брой
1,21 г. – 1 брой
1,22 г. – 1 брой
1,23 г. – 1 брой
1,24 г. – 1 брой
1,25 г. – 3 броя
1,26 г. – 1 брой
1,27 г. – 1 брой
1,28 г. – 1 брой
1,29 г. – 1 брой
1,30 г. – 1 брой
1,31 г. – 1 брой
1,32 г. – 2 броя
1,33 г. – 1 брой
1,34 г. – 2 броя
1,35 г. – 1 брой
1,36 г. – 2 броя
1,38 г. – 1 брой
1,39 г. – 4 броя

Обр. 29.–46.

Обр. 47.-62.

1,40 г. – 4 броя
1,41 г. – 1 брой
1,42 г. – 1 брой
1,44 г. – 1 брой
1,45 г. – 3 броя
1,46 г. – 4 броя
1,47 г. – 3 броя
1,48 г. – 1 брой
1,49 г. – 1 брой
1,50 г. – 5 броя
1,51 г. – 3 броя
1,52 г. – 1 брой
1,53 г. – 3 броя
1,54 г. – 4 броя
1,55 г. – 4 броя
1,56 г. – 4 броя
1,57 г. – 6 броя
1,58 г. – 2 броя
1,59 г. – 1 брой
1,61 г. – 2 броя
1,62 г. – 2 броя
1,63 г. – 1 брой
1,67 г. – 1 брой
1,69 г. – 1 брой
1,70 г. – 1 брой
1,71 г. – 1 брой
1,72 г. – 1 брой
1,88 г. – 1 брой

При два екземпляра (Обр. 53–54), монограмът на титлата цар, върху лицевата страна, е изписан в позитивна форма.

**Подвариант на вариант Б,
с монограм на името Михаил
(табл. II, 2) – 61 броя (Обр. 55–76)**

Диаметрите варират между 18–21 мм.

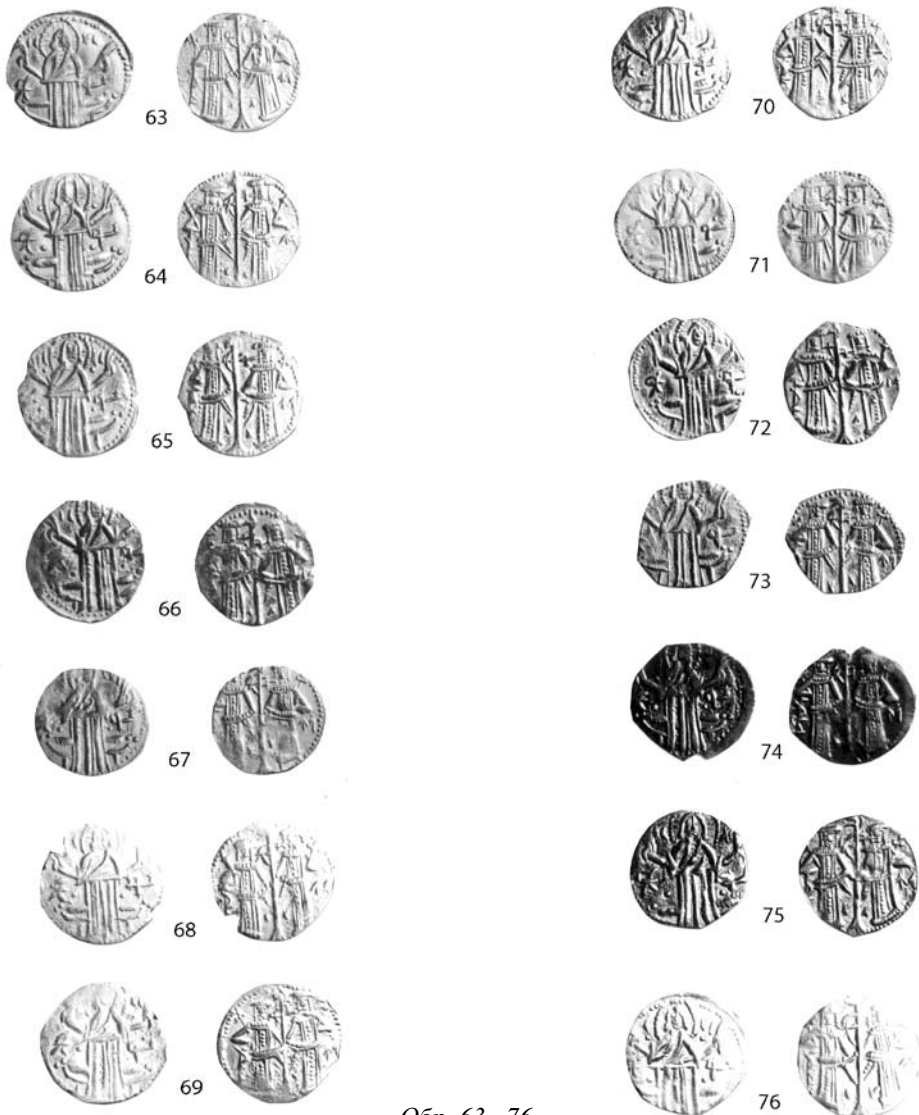
Тегла: 1,09 г. – 1 брой
1,14 г. – 1 брой
1,16 г. – 1 брой
1,20 г. – 1 брой

1,22 г. – 1 брой
1,26 г. – 1 брой
1,27 г. – 1 брой
1,34 г. – 3 броя
1,35 г. – 2 броя
1,36 г. – 3 броя
1,37 г. – 2 броя
1,38 г. – 1 брой
1,39 г. – 2 броя
1,40 г. – 3 броя
1,41 г. – 5 броя
1,42 г. – 2 броя
1,43 г. – 2 броя
1,44 г. – 1 брой
1,45 г. – 2 броя
1,46 г. – 1 брой
1,47 г. – 3 броя
1,49 г. – 1 брой
1,50 г. – 1 брой
1,51 г. – 1 брой
1,52 г. – 1 брой
1,53 г. – 1 брой
1,54 г. – 2 броя
1,55 г. – 1 брой
1,57 г. – 2 броя
1,58 г. – 2 броя
1,59 г. – 1 брой
1,60 г. – 2 броя
1,62 г. – 1 брой
1,65 г. – 2 броя
1,77 г. – 2 броя
1,78 г. – 1 брой

с отчупени части от ядрото – 1 брой

Вариант В⁵ – общо 175 броя

Монограмът на титлата цар, вдясно от изображението на Христос върху лицевата страна, е изписан в негативна форма. Монограмът на титлата цар, горе, вдясно от дръжката на знамето, върху обратната страна, също е изписан в негативна форма.

Обр. 63.–76.

Върху opakото, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан опростен монограм на думата благоверен (табл. I, 3) или негови варианти. Вдясно от

фигурата на Михаил Асен е изписан монограм на името Михаил (табл. II, 3 или табл. II, 4). При някои екземпляри перифериите са вторично орязани.

Обр. 77.–94.

Подвариант на вариант В, с монограм на името Михаил (табл. II, 3) – 96 броя (Обр. 77 – 123)

Диаметрите варират между 18–22 мм.

Тегла: 1,00 г. – 1 брой

1,05 г. – 1 брой

1,17 г. – 1 брой

1,20 г. – 1 брой

1,21 г. – 1 брой

1,22 г. – 1 брой

1,23 г. – 2 броя

1,24 г. – 2 броя

1,25 г. – 2 броя

1,27 г. – 1 брой

1,28 г. – 2 броя

1,29 г. – 3 броя

1,30 г. – 3 броя

1,31 г. – 2 броя

1,32 г. – 1 брой

1,33 г. – 1 брой

1,34 г. – 1 брой

1,36 г. – 3 броя

1,38 г. – 4 броя

1,39 г. – 3 броя

1,40 г. – 2 броя

1,41 г. – 3 броя

1,42 г. – 2 броя

1,43 г. – 2 броя

1,44 г. – 5 броя

1,45 г. – 2 броя

1,46 г. – 2 броя

1,47 г. – 2 броя

1,48 г. – 3 броя

1,49 г. – 4 броя

1,50 г. – 3 броя

1,52 г. – 3 броя

1,53 г. – 2 броя

1,54 г. – 3 броя

1,55 г. – 1 брой

1,57 г. – 2 броя

1,58 г. – 1 брой

1,59 г. – 2 броя

1,60 г. – 2 броя

1,62 г. – 1 брой

1,63 г. – 2 броя

1,64 г. – 2 броя

1,65 г. – 1 брой

1,69 г. – 1 брой

1,70 г. – 2 броя

1,71 г. – 2 броя

1,72 г. – 1 брой

1,75 г. – 1 брой

1,81 г. – 1 брой

Подвариант на вариант В, с монограм на името Михаил (табл. II, 4) – 79 броя (Обр. 124–160)

Диаметрите варират между 18–22 мм.

Тегла: 1,05 г. – 1 брой

1,17 г. – 1 брой

1,19 г. – 1 брой

1,21 г. – 1 брой

1,24 г. – 1 брой

1,25 г. – 2 броя

1,26 г. – 1 брой

1,27 г. – 2 броя

1,28 г. – 1 брой

1,29 г. – 3 броя

1,30 г. – 2 броя

1,31 г. – 3 броя

1,32 г. – 4 броя

1,33 г. – 4 броя

1,34 г. – 3 броя

1,35 г. – 3 броя

1,36 г. – 4 броя

1,37 г. – 1 брой

1,38 г. – 2 броя

1,39 г. – 2 броя

1,41 г. – 1 брой

1,42 г. – 1 брой

1,44 г. – 1 брой

1,45 г. – 1 брой

Обр. 95.–112.

Обр. 113.–130.

Обр. 131.–148.

Обр. 149.-166.

1,46 г. – 2 броя
 1,47 г. – 4 броя
 1,48 г. – 3 броя
 1,49 г. – 2 броя
 1,50 г. – 2 броя
 1,51 г. – 3 броя
 1,52 г. – 1 брой
 1,53 г. – 3 броя
 1,55 г. – 4 броя
 1,56 г. – 1 брой
 1,57 г. – 1 брой
 1,58 г. – 2 броя
 1,60 г. – 1 брой
 1,61 г. – 2 броя
 1,63 г. – 1 брой
 1,65 г. – 1 брой

1,27 г. – 2 броя
 1,29 г. – 1 брой
 1,30 г. – 1 брой
 1,31 г. – 2 броя
 1,32 г. – 1 брой
 1,33 г. – 3 броя
 1,34 г. – 2 броя
 1,35 г. – 2 броя
 1,36 г. – 2 броя
 1,37 г. – 1 брой
 1,38 г. – 1 брой
 1,40 г. – 1 брой
 1,41 г. – 1 брой
 1,42 г. – 2 броя
 1,43 г. – 2 броя
 1,44 г. – 2 броя
 1,45 г. – 2 броя
 1,50 г. – 1 брой
 1,51 г. – 2 броя
 1,53 г. – 2 броя
 1,54 г. – 1 брой
 1,55 г. – 1 брой
 1,56 г. – 1 брой
 1,60 г. – 1 брой
 1,61 г. – 1 брой
 1,68 г. – 1 брой

Вариант Б или В – общо 45 броя

При пет екземпляра (Обр. 161–165), които са или от вариант Б или от вариант В, монограмите на името Михаил, върху опакоето, са изписани много грубо и не може да се определи точно от кой вариант са. При четири екземпляра (Обр. 166–169), които са от вариант Б или от вариант В, върху опакоето, вместо монограм на името Михаил, е изписан, втори път, монограмът на думата благоверен. Едната от тези монети е пробита с върха на нож (Обр. 169). При останалите 36 екземпляра, които са от вариант Б или от вариант В, монограмът на името Михаил, върху опакоето, не личи.

Диаметрите варират между 18–22 мм.

Тегла: 1,14 г. – 1 брой
 1,18 г. – 1 брой
 1,19 г. – 1 брой
 1,23 г. – 1 брой
 1,24 г. – 1 брой

с отчупени части от ядрото – 1 брой

Вариант Г⁶ – общо 126 броя (Обр. 170–223)

При този вариант, монограмът на титлата цар, вдясно от изображението на Христос върху лицевата страна, е изписан в позитивна форма. Върху опакоето, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан опростен монограм на думата благоверен (табл. I, 3) или негови варианти. Вдясно от фигурата на Михаил Асен е изписан монограм на името Михаил, който най-често е с опростена форма (табл.

Обр. 167.-184.

Обр. 185.–202.

Обр. 203.–220.

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

Обр. 221.–234.

II, 3 или табл. II, 4). При няколко екземпляра перифериите са вторично орязани.

Диаметрите варират между 19–21 мм.

Тегла: 1,03 г. – 1 брой
1,05 г. – 1 брой
1,08 г. – 1 брой
1,11 г. – 2 броя
1,14 г. – 3 броя

1,15 г. – 1 брой
1,16 г. – 1 брой
1,17 г. – 1 брой
1,18 г. – 1 брой
1,19 г. – 2 броя
1,20 г. – 1 брой
1,21 г. – 2 броя
1,22 г. – 2 броя
1,23 г. – 1 брой
1,24 г. – 5 броя
1,25 г. – 4 броя
1,26 г. – 3 броя
1,27 г. – 8 броя
1,28 г. – 4 броя
1,29 г. – 3 броя
1,30 г. – 3 броя
1,31 г. – 2 броя
1,32 г. – 1 брой
1,33 г. – 2 броя
1,34 г. – 3 броя
1,35 г. – 2 броя
1,36 г. – 4 броя
1,37 г. – 4 броя
1,39 г. – 5 броя
1,40 г. – 4 броя
1,41 г. – 4 броя
1,42 г. – 3 броя
1,43 г. – 3 броя
1,44 г. – 3 броя
1,45 г. – 1 брой
1,46 г. – 1 брой
1,47 г. – 2 броя
1,48 г. – 2 броя
1,49 г. – 1 брой
1,50 г. – 3 броя
1,51 г. – 3 броя
1,54 г. – 2 броя
1,55 г. – 1 брой
1,58 г. – 3 броя
1,59 г. – 4 броя
1,60 г. – 1 брой
1,61 г. – 1 брой

1,62 г. – 2 броя
1,66 г. – 3 броя
1,67 г. – 1 брой
1,68 г. – 1 брой
1,69 г. – 1 брой
1,86 г. – 1 брой
2,08 г. – 1 брой

с отчупени части от ядрото – 1 брой
Един екземпляр (Обр. 223), е пробит с върха на нож.

Вариант Д⁷ – общо 12 броя (Обр. 224–232)

При този вариант, монограмът на титлата цар, вдясно от изображението на Христос върху лицевата страна, е изписан в позитивна форма. Върху opakото, вляво от фигурата на Иван Александър, е изписан опростен монограм на думата благоверен (табл. I, 3) или негови варианти. Вдясно от фигурата на Михаил Асен е изписан опростен вариант на монограма на името Михаил, най-често с формата (табл. II, 4). Стилът на изображенията и надписите е влошен, а тегловният стандарт е значително редуциран.

Диаметрите варират между 17–20 мм.

Тегла: 0,71 г. – 1 брой
0,87 г. – 1 брой
0,94 г. – 1 брой
0,96 г. – 1 брой
0,97 г. – 1 брой
1,10 г. – 1 брой
1,11 г. – 1 брой
1,14 г. – 1 брой
1,15 г. – 1 брой
1,21 г. – 1 брой
1,24 г. – 1 брой
1,40 г. – 1 брой

**Български имитации
на венециански матапани
(60-те години на XIV в.)⁸ –
2 броя (Обр. 233 – 234)**

1. Лице: Надпис (табл. III, 1). Христос, с дълги коси, брада и мустаци, с нимб, туника и мантия, седнал на трон с високо правоъгълно облегалo, насреща. С двете си ръце държи опряно на лявото му коляно евангелие. В свивката на десния му лакът има едно кръгче, а под левия му лакът има една точка.

Опако: Псевдонадпис, съставен от лошо изписани латински букви (табл. III, 2). Дож (вляво) и Св. Марко (вдясно), прави, насреща, държащи помежду си знаме с дълга дръжка. Светецът е с нимб, а дождът е гологлав. И двамата са облечени с туники и мантии. Дожът държи с лявата си ръка свитък. Светецът държи с лявата си ръка евангелие пред гърдите си.

Сребро. Диаметър 15–16 мм. Тегло 0,86 г. Обр. 233.

2. Лице: Надпис (табл. III, 3). Изображението е като при лицевата страна на № 1, но от друга лицева матрица. В свивката на десния лакът на Христос има едно кръгче, а под левия му лакът има една точка.

Опако: Псевдонадпис, съставен от лошо изписани латински букви (табл. III, 4). Изображението е като при обратната страна на № 1, но от друга опака матрица.

Сребро. Диаметър 15–17 мм. Тегло 0,92 г. Обр. 234.

Публикуваната тук колективна находка, състояща се почти изцяло от сребърни монети от типа “Иван Александър с Михаил Асен”, е едно от най-големите от запазените в български музеи монетни съкровища, съставени от монети от този тип⁹. Времето на неговото укриване в земята може да се определи сравнително точно, въз основа на дванадесетте екземпляра от вариант Д, влизащи в състава му. Вариант Д е най-късният от всички варианти на сребърния монетен тип “Иван Александър с Михаил Асен”, издавани по време на царуването на Иван Александър. Датировката на неговото производство е в периода 1365 – 1371 г. Следователно, укриването на разглежданото понастоящем съкровище от Карлуково, трябва да е станало най-рано някъде в последните три – четири години от управлението на Иван Александър. От друга страна, в него няма нито един от ранните екземпляри от сребърните монети, сечени по времето на Иван Шишман, отличаващи се със силно занижен тегловен стандарт. Това ни позволява да отнесем най-късната възможна дата на укриването на съкровището в годината непосредствено след смъртта на Иван Александър (починал на 17 февруари 1371 г.)¹⁰, преди още ранните сребърни монети, сечени в началото на царуването на Иван Шишман, да се разпространят в по-отдалечените от столицата региони на Търновското царство.

Монетите на Иван Александър с Михаил Асен, влизащи в състава на съкровището от Карлуково, които са от най-ранния вариант, вариант А, са

Таблица 1

1.

2.

3.

Таблица 2

1.

2.

3.

4.

Таблица 3

1. $\bar{I} \bar{--} / \bar{X} \bar{C}$

2. $\bar{I} \bar{A} \bar{C} \bar{E} \bar{V} \bar{V} \bar{I} \bar{I} \left| \frac{\bar{D}}{\bar{V}} \right| \bar{---} \bar{N} \bar{E} \bar{T} \bar{I}$

3. $\bar{I} \bar{A} / \bar{X} \bar{C}$

4. $\bar{I} \bar{A} \bar{A} \bar{C} \bar{E} \bar{I} \bar{I} \left| \frac{\bar{D}}{\bar{V}} \right| \bar{S} \bar{---} \bar{V} \bar{E} \bar{---}$

с по-добър стил на изображенията и надписите. При тях монограмът на думата благоверен е винаги с усложнена форма. Тези монети са изработени доста грижливо, с добро центриране на монетните матрици, като след отсичането им, почти всички екземпляри са били внимателно орязани до зрънчестия кръг. Средното тегло на 60-те екземпляра от вариант А, от публикуваната тук колективна монетна находка, е 1,40 г. То е значително по-ниско от средното тегло на екземплярите от този вариант, измерено при някои порано укрити колективни находки¹¹. Въпросният факт може да се обясни с обстоятелството, че при голяма част от монетите от вариант А, влизащи в състава на Карлуковското съкровище, вторично са били орязани части от перифериите. Известен дял от това вторично орязване трябва да е бил дело на частни лица – златари и сарафи. Но както изглежда, по времето, когато в сребърното монетно производство на Търновската монетарница, е бил въведен вариант Г на асприте на Иван Александър с Михаил Асен (1355/56 – 1365 г.), отличаващ се с намален тегловен стандарт, всички пълноценни

екземпляри от по-ранните варианти (А, Б и В), попадащи в държавната хазна, са били вторично орязвани, за да се приближат теглата им до тези на новоотсичаните монети¹².

Монетите от вариант Б, влизащи в състава на съкровището от Карлуково, са 151 броя. Тяхното средно тегло е 1,39 г. И то е значително по-леко от това, установено за този вариант, което е 1,55–1,56 г.¹³ И в този случай, подобно на вариант А, както видяхме по-горе, редуцирането на теглата на значителна част от екземплярите от вариант Б, влизащи в съкровището от Карлуково, се дължи на вторичното орязване на части от техните периферии.

Същата картина наблюдаваме и при най-масово представеният в Карлуковската находка вариант от асприте на Иван Александър с Михаил Асен – вариант В. От него има 175 екземпляра. Тяхното средно тегло е 1,42 г., т. е. то е с около една десета от грама по-ниско от установеното за този вариант средно тегло¹⁴. Наново, причина за това е вторичното орязване на перифериите и на част от монетите

от вариант В, влизащи в състава на съкровището.

Средното тегло на 125-те монети от вариант Г, при които няма отчупени части от ядрата, е 1,38 г. Макар че и при тях има екземпляри, които несъмнено са с вторично орязани части от перифериите, то броят им е значително по-малък отколкото при вариантите А, Б и В. Отдавна е установено, че именно при вариант Г от неподвижния сребърен монетен тип “Иван Александър с Михаил Асен”, е бил намален за пръв път по-значително тегловния стандарт на тези най-масово произвеждани български сребърни средновековни монети¹⁵. Това редуциране на тегловния стандарт е било маркирано с една важна промяна в дизайна на самите монети. Докато при по-ранните варианти (А, Б и В), титлата “цар”, изписана върху лицевата страна, е предадена в негативна форма, то при вариант Г, тя е представена вече в позитивна форма¹⁶. Както вече посочихме по-горе, изглежда, че след въвеждането в монетосеченето на вариант Г, всички монети от трите по-ранни варианта, попаднали в държавната хазна, са били вторично орязани, за да се приближат теглата им до тези на новоотсичаните монети и след това са били наново пускани в циркулация. Тази ситуация е добре илюстрирана от състава на публикуваното понастоящем съкровище от Карлуково, в което средните тегла на екземплярите от вариантите А, Б, В и Г са съответно 1,40 г; 1,39 г; 1,42 г и 1,38 г.

Производството на вариант Г е било последвано от това на вариант Д, при който намаляването на теглов-

ния стандарт е станало още по-рязко и в по-голям размер. Освен това, при вариант Д се забелязват и някои други белези, показващи, че по време на неговото производство вече е настъпила сериозна криза в изработването на сребърни монети в Търновското царство¹⁷. Преди всичко, в количествено отношение този вариант е твърде малоброен в сравнение с предшестващите го варианти. Освен това, при него стилът на изображенията е много по-схематичен, надписите са съвсем опростени, а изработката е твърде небрежна. Запазено е въведеното при вариант Г изписване на монограма на титлата “цар” върху лицевата страна, в позитивна форма. Както вече споменахме по-горе, производството на вариант Д от сребърния монетен тип “Иван Александър с Михаил Асен”, се датира в края на царуването на Иван Александър, в периода 1365 – 1371 г.¹⁸

Няма съмнение, че лошокачествените сребърни монети от вариант Д, са били пускани в циркулация от финансовите власти в Търновското царство по официална номинална стойност, равна на тази на екземплярите от по-старите варианти А, Б, В и Г. Разбира се, това положение на нещата е довело до масово трезориране и укриване от страна на населението на по-старите и по-висококачествени аспри от типа “Иван Александър с Михаил Асен”. От друга страна, попадащите в държавната хазна екземпляри от вариантите А, Б, В и Г, надали вече са били пускани наново в циркулационната среда. За да се осъществявало това, те би следвало да се подлагат на

още по-драстично орязване, което би нарушило вече много очебийно външния им вид. А тогава, спекулациите на държавата със собствените ѝ монети, биха станали абсолютно ясни за всички. Затова, можем с почти пълна увереност да приемем, че попадали в държавната хазна, след 1365 г. сребъри монети от вариантите А, Б, В и Г, са били претапани и използвани като суровина за отсичането на новите нискотегловни екземпляри от вариант Д. Така очертаната ситуация ни дава възможност да си обясним, защо в последните години от управлението на цар Иван Александър, от паричното обръщение в пределите на Търновското царство, изчезват старите и по-висококачествени монети от вариантите А, Б, В и Г на неподвижния монетен тип “Иван Александър с Михаил Асен”. Това е и причината, поради която в колективните монетни находки, укрити по времето на Иван Шишман, екземпляри от тези варианти почти никога не се срещат.

В съкровището от Карлуково има само 12 монети от вариант Д. Тяхното средно тегло е 1,07 г. По всяка вероятност, това съкровище е било собственост на някой твърде заможен българин, който е сметнал за уместно да събере и укрие по-старите и по-тежки монети от типа “Иван Александър с Михаил Асен”, до които е имал достъп. Поради тази негова избирателност, в съкровището са попаднали малко екземпляри от вариант Д, като явно и при тях е бил извършен известен подбор, т. е. били са заделени главно такива, които са с по-големи и съответно по-тежки ядра и са израбо-

тени по-качествено. Заделени са били и двете лекотегловни имитации на венециански матапани, на които ще се спрем малко по-подробно по-долу, може би поради рядкото им срещане в региона, в който е било композирано Карлуковското съкровище.

При два екземпляра, които сме отнесли към вариант Б (Обр. 53 и 54), монограмът на титлата “цар” върху лицевата страна е изписан в позитивна форма. Тези монети са отсечени чрез една и съща двойка монетни матрици. Формално погледнато, ако се съди само по позитивната форма на представяне на въпросната титла при тези монети, те трябва да се отнесат към вариант Г. Но качеството на изработката им е много по-добро от това на останалите екземпляри от вариант Г. Дори може да се каже, че то е еднакво с това на монетите от вариант А. Само опростената форма на монограма на думата благоверен, върху опакоето им, ни възпря да отнесем тези две монети към вариант А. Според нас, най-вероятно въпросните монети са били изработени някъде в началото на производството на вариант Б, като гравьорът на лицевата матрица е срещил при гравироването на монограма на титлата “цар”.

При четири монети, върху обратната страна, вдясно от изображението на Михаил Асен, вместо монограм на името Михаил, е изписан опростен монограм на думата благоверен. Такъв монограм на думата благоверен е изписан и на обичайното му място, вляво от изображението на Иван Александър. Монограмът на титлата “цар” върху лицевата страна е в нега-

тивна форма. Тъй като и двата монограма на думата благоверен са с опростена форма, тези монети би следвало да се отнесат към вариант Б или вариант В. Въпросните четири монети са отсечени чрез една и съща обратна матрица (Обр. 166–169). Тези четири монети са твърде интересни. Веднага трябва да посочим, че в съкровището от средновековния град Червен, състоящо се от 360 аспри на Иван Александър с Михаил Асен, има 17 такива монети с изписан два пъти монограм на думата благоверен¹⁹. Всичките тези 17 монети от Червен също са отсечени чрез една и съща обратна матрица. За сега не сме в състояние да дадем някакво по-категорично обяснение на наличието на такива аспри от типа “Иван Александър с Михаил Асен”, с двойно представяне на монограм на думата благоверен и с липсата на монограм на името Михаил. Може би, просто става дума за гравьорска грешка. Но ако допуснем, че заменянето на монограма на името Михаил, с втори монограм на думата благоверен, не е резултат на случайна гравьорска грешка, а е направено съзнателно, то от това би следвало, че по този начин е било търсено премахването именно на онзи елемент от оформлението на монетите, който е играл ролята на официнна отлика. В такъв случай, можем да допуснем, че пред себе си имаме един непосредствен предшественик на вариант Г, илюстриращ обстоятелството, че в Търновската монетарница останало да функционира само едно ателие за производството на сребърни монети. Но ако това е било действително така, то почти веднага този

опит за обозначаване на намаляването на броя на ателиетата за изработване на сребърни монети в Търново, от две на едно, е бил изоставен и се е преминало към производството на вариант Г, с известния негов характерен отличителен белег (позитивната форма на титлата “цар” върху лицевата страна).

Други пет екземпляра, за които не може да се каже дали са от вариант Б или от вариант В, се отличават със своя груб и схематичен стил и с неправилно изписване на монограмите (Обр. 161–165). Диаметрите им са 20 мм; 20–21 мм; 19–21 мм; 19–21 мм и 18–19 мм, а теглата, съответно 1,23 г; 1,31 г; 1,19 г; 1,32 г и 1,40 г. При тях монограмите на името Михаил, върху опакоето, са изписани толкова неумело, че именно поради тази причина не може да се определи точно дали монетите са от вариант Б или В. Всъщност тези пет монети са по-скоро имитационни, отколкото оригинални екземпляри от типа “Иван Александър с Михаил Асен”. Подобни имитации на въпросния сребърен монетен тип се срещат главно в северозападните български земи²⁰. Така например, в монетното съкровище от село Арчар, Видинско, съдържащо 302 сребърни монети от типа “Иван Александър с Михаил Асен”, пет екземпляра са такива имитации²¹. Тяхното производство трябва да е започнало в Северозападна България някъде още през четиридесетте години на XIV в.²²

В съкровището от Карлуково има и две малкомодулни и съответно нискотегловни имитации на венециански матапани (Обр. 233–234). Смята се, че производството на тези малкомодулни

имитации е започнало някъде през седмото десетилетие на XIV в.²³ Някои автори предполагат, че те са били изработвани в големия средновековен български градски център Охрид²⁴. Но според други, регионът на тяхното производство и най-масово разпространение е в Севернородопската област²⁵. Така или иначе, несъмнено имитационните монети от този тип са били изработвани някъде в югозападните български земи, където е бил и регионът на тяхната масова циркулация. С това обстоятелство, може да се обясни факта, че в едно твърде голямо монетно съкровище, произхождащо от Северна България, каквото е публикуваното понастоящем, са попаднали само две такива монети.

В колективната монетна находка от Карлуково има три пробити монети. И трите са на Иван Александър с Михаил Асен. При едната от тях (Обр. 28) дупката е с правилна кръгла форма и несъмнено е направена, за да може тази монета да бъде носена като накит. В другите два случая, дупките са направени чрез пробиване с върха на нож (Обр. 169 и 223). Не е ясно защо са били пробити тези две монети. Направените с нож дупки са твърде тесни, за да може през тях да се прокарат конци и монетите да бъдат носени като накити. Още повече, че в единия случай (Обр. 169), мястото на проби-

ването по-късно е било внимателно зачукано, за да се запълни, до колкото е възможно, дупката. Най-вероятно, чрез тези пробивания с нож, се е целяло да се провери дали целите ядра на монетите са от сребро.

Както споменахме в самото начало, за голямо съжаление, не е известно точно къде в землището на село Карлуково, Луковитско, преди повече от осемдесет години, е било намерено голямото монетно съкровище, което публикуваме понастоящем. Но цялото това землище е осеяно с археологически обекти, свързани с епохата на Второто българско царство. Точно срещу гарата на Карлуково, както на десния, така и на левия бряг на река Искър, има запазени значителни останки от крепостни съоръжения от това време. Трябва да споменем и добре познатия Карлуковски манастир, който вероятно е съществувал и през XIV в. Известни са също така и намиращите се край Карлуково скални скитове “Света Марина” и “Глигора”, с частично запазени стенописи от XIV в. В тази, макар и съвсем бедно очертана археологическа среда, нашето съкровище се вписва съвсем на място. То представлява една ярка илюстрация за голямото значение на българското средновековно селище при Карлуково, в периода на залазана Търновското царство.

БЕЛЕЖКИ

- 1 Изказваме своята благодарност на ст. н. с. Боряна Русева и ст. н. с. Бистра Божкова от АИМ при БАН, които ни предоставиха възможността да прегледаме и да подготвим за публикуване монетите от съкровището от Карлуково. За съжаление, нямахме достатъчно време за сравняване на монетните печати на всички екземпляри от тази находка.
- 2 Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. С., 1990, с. 125.
- 3 Пак там, с. 125.
- 4 Пак там, с. 125.
- 5 Пак там, с. 125–126.
- 6 Пак там, с. 126–127.
- 7 Пак там, с. 127–128.
- 8 Пак там, с. 200.
- 9 За другите три детайлно публикувани големи монетни съкровища, състоящи се от монети от типа “Иван Александър с Михаил Асен” – виж В. Пенчев. Колективна находка от аспри на цар Иван Александър със сина му Михаил Асен, намерена в средновековния град Червен. Нумизматика и сфрагистика, 2004–2005, с. 51–52.
- 10 История на България, том III. С., 1982, с. 351.
- 11 Й. Юркова, В. Пенчев. Цит. съч., с. 125. Средното тегло на сребърните монети на Иван Александър с Михаил Асен, от вариант А, от съкровището, намерено в царския дворец в Царевец, е 1, 56 г.
- 12 Пак там, с. 133–134.
- 13 Пак там, с. 125 и 131.
- 14 Пак там, с. 131.
- 15 Пак там, с. 132–133.
- 16 Пак там, с. 126 и 132.
- 17 Пак там, с. 134.
- 18 Пак там, с. 135.
- 19 В. Пенчев. Цит. съч., с. 55–56.
- 20 Й. Юркова, В. Пенчев. Цит. съч., с. 198.
- 21 В. Пенчев. Съкровище от сребърни монети от XIV в., намерено край село Арчар, Видинско. Нумизматика и сфрагистика, 1, 1999, с. 103 и 106.
- 22 Пак там, с. 106.
- 23 К. Hristovska. A Contribution to the Fourteenth – century Venetian Imitative Coinage Found on the Territory of the Republic of Macedonia. Macedonian Numismatic Journal. Skopje, 1996, 2, p. 167.
- 24 Ibidem, p. 167.
- 25 С. Авдев. Имитации на венециански грошове от България. Нумизматика, 1, 1982, с. 24. Й. Юркова, В. Пенчев. Цит. съч., с. 200.

A 14TH CENTURY COIN HOARD FROM THE KARLUKOVO VILLAGE,
DISTRICT OF LUKOVIT

Vladimir Penchev

Summary

In 1923, the then Public Museum in Sofia acquired a considerably large hoard of coins from the 14th century, discovered in the surroundings of the village of Karlukovo, the district of Lukovit. At present, 571 coins of that hoard are registered in the numismatic collection of the National Archaeological Museum in Sofia. 569 specimens belong to Tsar Ivan Alexander and his son Mihail Asen and only two coins are small-module imitations of Venetian matapans, issued in the 14th century.

The Karlukovo coin hoard must have been hidden underground in the last 3-4 years of Tsar Ivan Alexander's rule at the earliest or at the very beginning of the reign of his successor Ivan Shishman, i.e. ca. 1371.

The territory of Karlukovo is rich in archaeological sites from the 13th-14th century. The hoard under discussion, as well as the historical remains, attests the existence of a significant Bulgarian medieval settlement in that place during the Second Bulgarian kingdom.